

БАГШИЙГ ТАХИХ ЁСНЫ МОНГОЛ ДАХЬ ДЭЛГЭРЭЛ БА ХӨГЖИЛ

Магистрант *Д.Биндэрьяа*,
С.Цэдэндамба (Ph.D), дэд профессор
Философи, шашин судлалын тэнхим, Хүмүүнлэгийн ухааны салбар,
Шинжлэх ухааны сургууль, МУИС

ХУРААНГУЙ

Төвдийн бурхны шашны дөрвөн их урсгалаас Монголд хамгийн их дэлгэрсэн Гэлүгва буюу шарын шашны онолын сургаал, бясалгалын заавар дотроос нэн чухал болох Энса нянжүд буюу Сонор дамжлагын нууц увдис сургаал нь бурхан багшаас тасралтгүйгээр Энэтхэгийн их багш нараар дамжиж Богд Зонховт уламжилж ирсэн байна (холын дамжлага). Мөн Богд Зонхов ойрын дамжлагаар буюу Манзушри бурхнаас сонор дамжлагын нууц увдисыг хүлээн авч, багшийн егүзрийг олон шавь нараасаа тусгайлан нууцлаж ойрын шавь болох Жамбалжамц, Хайдүвжий нарт хайрласан байна. Ийнхүү Богд Зонховын сонор дамжлагын нууц увдис нь бүтэн хоёр зууны (XV-XVII зуун) туршид олон лам нараар нууцлагдан дамжигдсаар нийтэд түгээн дэлгэрүүлсэн нь Банчэн богд Лувсанчойжигалцан бөгөөд (1570-1662) тэрбээр анх үсгэнд буулгаж “*Багшийг тахих ёс*” хэмээхийг зохиосон байна. Энэхүү нийтэд задлан түгээн дэлгэрүүлсэн Банчэн Лувсанчойжигалцан богдоос 1650 онд Монголын анхдугаар богд Жавзүндамба Хутагт ЛУВСАНДАМБИЙЖАЛЦАН буюу Өндөр гэгээн Занабазар сонорын дамжлагын гүн гүнзгий увдисыг хүлээн авсанаар Цастны орноос гурав дахь жилдээ буюу мөнхүү туулай жилийн өвлийн эхэн сард Халх нутагтаа эгэн залрав.

Ийнхүү Анхдугаар Богд Өндөр гэгээн Занабазар Банчэн богдоос уламжилж авсан “*Багшийг тахих ёс*” увдисыг бясалган бүтээж богд Зонховын судар, тарнийн шим увдис болох багшийн егүзрийг бусад хөтөлбөр зохиолдоо шинэлэгээр тайлбарлан түгээн дэлгэрүүлж байжээ. Тийнхүү Анхдугаар

Богдоос эх авч дэлгэрсэн багшийг тахих номын үзэл санаа нь хожмын Монголын номын мэргэд болох Ламын гэгээн Ханчэнчойжил Лувсанданзанжалцан, Брагри Дамцагдож, Агваандорж, Агваанлуvsсандондов, Ханчэнчойжил, зая бандида Лувсанпэрэнлэй, Наймдугаар богд Агваанлуvsсанчойжинямаданзанванч үгбалсамбуу, Ноён хутагт зэрэг эрдэмтэн лам нар “*Багшийг тахих ёс*”-ыг бясалган бүтээж, монголчуудынхаа ёс заншил, билиг оюунд тааруулан зохиол бүтээлээ туурвиж тайлбарлан дэлгэрүүлж байсан нь зохиол бүтээлүүдээс нь харагдаж байна.

Түлхүүр үг: Багшийн егүзэр, багшийг тахих ёс, сонор дамжлагын нууц увдис
Үндэслэл

Төвдийн бурхны шашны дөрвөн их урсгалаас Монголд хамгийн их дэлгэрсэн Гэлүгва буюу шарын шашны онолын сургаал, бясалгалын заавар дотроос нэн чухал болох Энса нянжүд буюу Сонор дамжлагын нууц увдис сургаал нь бурхан багшаас тасралтгүйгээр Энэтхэгийн их багш нараар дамжиж Богд Зонховт уламжилж иржээ.

Богд Зонховт дамжиж ирсэн багшийн егүзрийн дамжлагад холын ба ойрын гэх хоёр дамжлага байдаг гэж үздэг бөгөөд холын дамжлага нь “...*Чадагчийн Эрхэт Очирдариас хутагтын орны дээдэс, их шидтэн нарт дараалан дамжигдсаар Адиша гэгээн, түүнээс Дагор Ханчэн хийгээд Лховраг Дүвчэн нараас дамжсан дамжлага; мөн Наробагаас Лховраг Марбад дамжигдсан; Энэтхэгийн олон их бүтээлч нараас Богд Гой Лозавад дамжигдсан; ах дүү Пам Тимба нараас дамжигдсан; Чүнбү Лхайба, цорж Дондүврэнчин, Жан-Аа Дагварэнчин, Жэвзүнрэндава тэргүүтнээс дамжсан*

дамжлагыг богд лам бүрэн гүйцэд сонссон болой”¹ гэснээс үзвэл богд лам Энэтхэг, Төвдийн олон гарал үүсэл дамжлагын шидтэн багш нараас дамжлага хүлээж авчээ.

Богд Зонховт дамжиж ирсэн ойрын дамжлага нь лам Умабаагаар хэлмэрчлүүлж Манзушригээс судар, тарнийн ном хязгааргүйг сонссон бөгөөд “...Манзуширид гадаад, дотоод, нууц, хоосон чанарын тахилыг өргөж, хатуу хүчтэй соёрхол талбин зохиосонд Манзушири бурхан судар, тарнийн мөрийг огоот төгсгөсөн сонорын дамжлагын² эцсийн увдисыг хайрлав”³ хэмээн богд лам Манзушри бурхны гүн гүнзгий бясалгалд сууж нигуурыг нь болгоож Манзушри бурхнаас шууд гэгээрлийн дамжлагыг хүлээн авч дахин бурхны шашныг цөв сэлтээс нь арилгаж дахин мандан бадруулж шинэчилсэн байна.

Богд лам Манзушри бурхантай нигуур болгоох үестээ хэрхэн хурдан ариусал гэгээрэлд хүрэх вэ хэмээн айлтгал өргөсөнд Манзушри бурхан: “Багш, ядам ялгалгүй егүзрийг мөрийн амин болгох ёс, багш нь ч аль таарсан бус хамаг мөрд хөтөлж чадах нэгэн хэрэгтэйн ёс, ядам нь

Дэмчиг /Хэрүга/, Сандуй /Гүхьяасамаджа/, Жигжид /Ямандаг/ гурвыг хослуулах хэрэгтэйн ёс, номыг тэтгэгч нь ч Гомбо Чагдүг /Саадбужа Махагала/, Дамжан Чойжал /Яма Дармаража/, Намсрай /Вайжравана/ гурвыг шүтэх хэрэгтэйн ёс”⁴ хэмээсэн байна.

Ийнхүү Богд Зонхов Манзушри бурхнаас хүлээн авсан сонороор дамждаг нууц увдис болох багшийн егүзрийг тэнгэрийн одод эрхэс мэт олон шавь нараасаа шидтэн Жамбалжамц, Хайдүвжий нарт хайрласан байна. Тэдгээр нь Басо Чойжижалцан, түүнээс Дүвчин Чойдорж, Энса Лувсандондов, Хайдүв Санжайеши, Лувсанчойжижалцан, Гончигжалцан, Лувсаннамжил түүнээс судалгааны эх сурвалж “Багшийг тахих их хөтөлбөр” номыг зохиогч Ёнзон Ешижалцан ламд дамжиж иржээ (Зураг 1).

Зураг 1. Богд Зонховоос Ешижалцан ламд дамжиж ирсэн багшийн егүзрийн дамжлага

¹ Багшийг тахих их хөтөлбөр, орчуулга, х.12

² Сонор дамжлага- Багшаас шавьд уламжлах увдис сургаал.

³ Багшийг тахих их хөтөлбөр, орчуулга, х.13

⁴ Багшийг тахих их хөтөлбөр, орчуулга, х.13

Богд Зонховын сонор дамжлагын нууц увдис нь бүтэн хоёр зууны (XV-XVII зуун) туршид олон лам нараар дамжигдан нууцлагдсаар Банчэн богд Лувсанчойжижалцан (1570-1662) бээр анх үсгэнд буулгаж “Багшийг тахих ёс” хэмээхийг зохиосон байна.

Ийнхүү олон зуун жилийг дамжин ирсэн Багшийг тахих их хөтөлбөр нь буддын шашны нэгэн томоохон дэлгэрлийг олсон Монгол оронд мөн түгэн дэлгэрсэн бөгөөд энэхүү уламжлал чухам хаанаас, хэн дамжуулсан тухайг судлан үзэх шаардлагатай байсан юм.

ЗОРИЛГО

Багшийг тахих ёсны дэлгэрэл Монголд хэрхэн тархсан болон уламжлан хөгжсөнийг судлан тогтоох.

ЗОРИЛТ:

1. Анхдугаар Богд Өндөр гэгээн нь Богд Зонховын сонор дамжлагын нууц увдисыг бичиг үсгэнд буулгасан Банчэн богдын зохиол болох “Багшийг тахих ёс” буюу багшийн егүзрийг хэрхэн бясалгаж Монголд анхлан дэлгэрүүлж, бүтээлээ туурвисныг судлах
2. Хойшдын Монголын эрдэмтэн лам нарын бүтээлд энэхүү зохиолын үзэл санаа хэрхэн тусаж, уламжилсан талаар судлах
3. Багшийг тахих ёсонд холбогдох бүтээлүүдийг харьцуулан шинжлэх
- 4.

I. Багшийн егүзрийг Монголд анхлан дэлгэрүүлсэн нь

Сонор дамжлагын увдисыг Монголд анх дэлгэрүүлсэн хүн нь Халхын шашны тэргүүн анхдугаар богд Жавзундамба Хутагт ЛУВСАНДАМБИЙЖАЛЦАН буюу Өндөр гэгээн (Зураг 2) бөгөөд цаг хугацааны хувьд бидний дурдан буй Ешижалцаны зохиосон “Латид чинбо” зохиолыг туурвихаас өмнө багшийн егүзрийг бясалган бүтээж Монгол орноо нийтэд түгээсэн болох нь сүмбүмээс нь мэдэгдсэн юм.

Зураг 2. Монголын Анхдугаар Богд Өндөр гэгээн Занабазар (1635-1723)

Өндөр гэгээн хэмээн алдаршсан ЗАНАБААЗАР нь Эртний Энэтхэгээс уламжлалтай Бурхны шашин, Цаст Төвдийн оройн чимэг болсон Богд Зонховын (1357-1419) Шарын шашныг хойд зүгийн талын Их Монголын онгон хөрсөн дээр суулгаж шинэчлэн боловсруулан хөгжүүлсэн, Монгол түмний оройн чимэг, шашин төрийг хослон баригч цагийг эзэлсэн Их Гэгээнтэн юм. Өндөр гэгээн Занабазар нь арван зургаан нас сүүдрийн “тийн урвагч” хэмээх цагаан төмөр барс жил буюу 1650 онд Банчэн эрдэнэ Лувсанчойжижалцан (1570-1662) богдтой золгов.

Тэр үед Банчэн богд хэдий наян хоёр нас сүүдэр хүрсэн боловч өдөр бүр бараалхахад маш их баясаж, олон зүйл авшиг хүртээсэн гэдэг. Өндөр гэгээн Банчэн богдоос гэгцэл хэмээх буяны ёстны санваарыг хүртэв. Өндөр гэгээн Төвдөд удаан сууж, ном сурч судлах хүсэлтэй байгаагаа Банчэн богдод айлтгасанд энэ үед алс хол Монгол оронд хуврагийн аймгийг байгуулж, шашин амьтны тусыг үйлдвэл нэн чухал хэрэгтэй хэмээн айлдсан гэдэг. Арван долооны сүүдрийн “илжгэн” хэмээх цагаагчин төмөр туулай жил 1651 онд Далай лам Лувсанжамц (*ngag dbang blo bzang rgya mtsho*, 1617-1682) гэгээнээс “Умар зүгийн амьтны итгэл богд Жавзундамба хутагт” хэмээх цол, тамга шагнан соёрхов. Далай богд тэргүүтэн гэгээнээс гүн мөр бодь мөрийн зэргийн багшийг бясалган шүтэх хөтөлбөр, богд Зонховын ёсны Очирт эрхийн хот

мандал, дөчин таван бурхны авшиг, Очир айлгагч Ямандаг бурхны их авшиг, Гэндэнжамц Далай ламын сүмбүмийн эш хөтөлбөр, даган соёрхол, айлдвар зарлиг олныг сэтгэлийн хумх дүүргэхийн ёсоор хүртээд, Цастны орноос гурав дахь жилдээ буюу мөнхүү туулай жилийн өвлийн эхэн сард Халх нутагтаа эгэн залрав.

Өндөр гэгээн Далай лам, Банчэн богд нараас “Бодь мөрийн зэрэг”-ийн багшийг бясалган шүтэх хөтөлбөр зэрэг олон гүн номыг сонссоны дээр ялангуяа багшийг тахих ёсны эш хөтөлбөрт сайтар суралцаж ирсэн байна. Тийнхүү Богд Зонховоос дамжсан багшийн егүзрийг Банчэн богдоос уламжлан аваад монголчуудад очирт хөлгөний багшийг шүтэх ёсны суурь үндсийг тавьсан гэж үзэж болохоор байна.

Өндөр гэгээний Банчэн богдоос уламжлан авсан “Багшийг тахих ёс”-ыг судар, тарнийн шим увдис хэмээдэг. Тиймээс түүний зохиолд “Өндөр гэгээний гүн ухааны гол бүтээл нь 85 нас сүүдэртэйдээ зохиосон “Маанийн бүтээлийн гүн арга” хэмээх зохиол бөгөөд судар, тарнийн хамаг шимийг хураасан арга, билгийн илэрхийлэл маанийн зургаан үсгийг тарнийн тэнсэлгүй егүзрийн дээд ёсны “цагийн хүрд буюу Дүйнхэрийн үүднээс холбон тайлбарлаж, арга билиг, амгалан хоосны мөн чанарын гүн утга санааг илэрхийлсэн нь монголчуудын гүн ухааны номын үндсийг “цагийн хүрд”-ийн ёс лугаа хослон бясалгах аргыг номлосон байна.”⁵ гэснээс үзвэл Өндөр гэгээн Банчэн богдоос уламжилж авсан богд Зонховын судар, тарнийн шим увдис болох багшийн егүзрийг бусад хөтөлбөр зохиолдоо шинэлэгээр тайлбарлан түгээн дэлгэрүүлж байжээ.

Ийнхүү Банчэн богдоос хүлээн авсан “Багшийг тахих ёс” увдсыг бясалган бүтээж “Маанийн бүтээлийн гүн арга”-ыг цагийн хүрд буюу Дүйнхэрийн үүднээс холбон тайлбарлаж, арга билиг, амгалан хоосны мөн чанарын гүн утга санааг илэрхийлсэн нь монголчуудын оюун санаа, билиг оюунд тааруулан оюуны хөрсөнд өөриймшүүлэн суулгасан нь зохиол бүтээлүүдээс нь ажиглагдаж байна. Тухайлбал,

Банчэн богдын “Багшийг тахих ёс” зохиолд:

*Багшийн лагшин, зарлиг, тааллын гурван орноос
Рашааны цагаан, улаан, хөх гурван гэрэл
Дараалан ба нэгэн зэрэг гараад миний өөрийн
Гурван оронд дараалан ба нэгэн зэрэг шингэснээр
Дөрвөн түйтгэр ариусаж, нэн ариун дөрвөн авшигийг олж
Дөрвөн лагшинг олох хийгээд багштай адилхан нэгэн
Баясан шингэснээр намайг адисалж байна⁶ гэсэн бол Өндөр гэгээний зохиосон
“Богд Зонховт шүтсэн ламын иога” /Rje btzun Tsong kha pa la brten pa'I bla ma'I rnal
byor/-д:*

*Эгнэгт бүхэн хурсан дээд багшийн гурван орноос
Өнгө цагаан, улаан, хөх гурван үр үсгийн рашаан урсгал
Өвч зэргээр ба нэгэн хамтаар өөрт шингэснээр
Дөрвөн түйтгэр ариусаж, дөрвөн авшиг адислалыг олов
Дөрвөн лагшинг бүтээж, бүхэн хурсан багш бурхан
Оройн эсрүн нүхнээс⁷ гарч, өөрийн зүрхний бадам цэцгийн дунд
Баяссаар баттай заларч, бодь хутгийг эс олох хүртэл
Барин дагуулсаар хагацах үгүй болов хэмээн санагтун⁸ хэмээх шүлэглэлээс харвал
Өндөр гэгээн өөрийн багш болох Банчэн богдын их хөтөдбөр зохиолын утга санааг
өөрийн зохиолдоо эшлэн оруулжээ.*

⁵ Мянгарсүрэн Г.Өндөр гэгээний сүмбүм, УБ., 2018, х.12

⁶ Гантөмөр С.Багшийг тахихуй, УБ., 2012, х.102

⁷ Сосорбурам Л.Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.1, УБ., 2009, х.69

⁸ Сосорбурам Л.Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.1, УБ., 2009, х.26

II. Багшийн егүзэр Монголд уламжлан дэлгэрсэн нь

Анхдугаар Богдоос эх авч дэлгэрсэн багшийг тахих номын үзэл санаа нь Ламын гэгээн Ханчэнчойжил Лувсанданзанжалцан, Брагри Дамцагдож, Ноён хутагт зэрэг Монголын эрдэмтэн лам нар “Ламын иога”-г хэрхэн уламжлуулан, дэлгэрлийг олсон болох нь тэдгээрийн бүтээлүүдээс харагдаж байна. Үүнд:

1. Өндөр гэгээний ойрын шавь Ламын гэгээн Ханчэнчойжил Лувсанданзанжалцаны (1639-1703) зохиосон “Манзуирид шүтсэн ламын иога” /’Jam dbyangs la brten pa’i bla ta’i rnal ‘byor/-д:

Тэр мэт сүжгийн хүчээр багш, ядам, номын сахиулсан ба

Лагины бурхдын чуулган зэрэгчилэн

Багш ямагтад шингэх ба түүний гурван орноос

Гэрэл зэрэгчилэн ба нэгэн дор цацраад

Миний гурван оронд шингэлээ

Бас их амгалант дусал зүрхэнд шингэсэнээр

Үйл нисваанисаас гэтэлгэж туст авигийг төгсгөн

*Маха мудрын их шидийг бүтээх болтугай*⁹ хэмээн өгүүлсэн нь Өндөр гэгээний “Богд Зонховт шүтсэн ламын иога” зохиолтой утга ижил байгаа нь ажиглагдаж байна.

2. Ламын гэгээн Ханчэнчойжил Лувсанданзанжалцаны “Ловон бадмад шүтсэн ламын иога” /Slob dpon Padma pa’i bla ta’i rnal ‘byor/ гэх зохиолдоо:

Язгуур үндэсний багш, ядам, амирлангуй ба

Хилэнтийн байдлаар асар уужим

Багшийн хот мандлыг төгсгөхүйд

Багшийн гурван оронд УМ А ХУМ

Үсэгнээс гэрэл машид цацарсны

*Билиг билигүүнийг урин залав*¹⁰ хэмээсэн нь Ламын гэгээн гэлүгба ёсны Богд Зонховын сонорын дамжлагыг өөрийн багш Өндөр гэгээнээс уламжлан авсан ч улааны ёсны ловон Бадамжунайд шүтсэн багшийн егүзрийг зохиосон нь очирт хөлгөний багшийн егүзрийг зөвхөн гэлүгба ёсны багш бурхдыг шүтэж бясалгах ойлголтыг өөрчилсөн байна.

3. Наймдугаар богд Агваанлуванчойжинямаданзанванчүгбалсамбуугийн зохиосон “Бэнса сонссон дамжлагын увдисаас гарсан маш гүн ламын иога гурван давхарласан баатар сэтгэлтэн Түшидийн оронд зорчих алтан шат хэмээх оршвой” гэх зохиолд:

Багшийн лагшин зарлиг тааллын орон нугуудаас

Рашааны гэрэл цагаан улаан хөх гурав зэрэгчилэн шингэсэнээр

Дөрвөн түйтгэрийг сайтар арилгаж

Дөрвөн авигийг олох бөгөөд

Дөрвөн лагиныг хөрөнгө талбиснаар

Жич бас нэгэн зулайгаар хоёрыг таслах ёсоор

Багшийн лагшингаас тэр адилын хоёр дахь

Нэгэн мэт салах мэт залраад

*Өөр ямагтад шингэсэнээр*¹¹ гэсэн нь дээрх Өндөр гэгээний зохиол болон эх зохиол хоёртой ижлээр бичигдсэн байна.

4. Ноён хутагт Д.Данзанравжаа Брагри Дамцагдоржоос эш хөтөлбөр ном олныг сонсож байсан гэдэг бөгөөд хутагт өөрийн багшаасаа Өндөр гэгээнээс уламжилж ирсэн багшийн егүзрийг бясалган бүтээж байсан бололтой байна. Ноён хутагт Төвдийн бурхны шашны улааны ёсыг баримталдаг байсан бөгөөд гол шүтээн бурхан нь Ловон Бадамжунай

⁹ Сосорбурам Л.Бямбаа Р.Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.1, УБ., 2009, х.1

¹⁰ Сосорбурам Л.Бямбаа Р.Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.1, УБ., 2009, х.131

¹¹ Наймдугаар богдын буман зарлиг. МБШТ Гандантэгчилэн, УБ., 2019, х.19

бурхан бөгөөд шүтээн болсон бурхны егүзэрт оршиж бясалгадаг байжээ. Хутагт Богд лам Бадамжунайг багшид барьж, эрхэмлэдэг тухайгаа зохиол бүтээлүүддээ олонтой өгүүлсэн байдаг. *“Бурхан бүгдээс илүү ачтай”* гэдэг шүлэгтээ:

Бурхан бүгдээс илүү ачтай

Богд лам бадмасамбава

Бодитой миний зүрхний төв дунд

Бодийг хүртэл насад цэнгэгтүн гэж онцгойлон шүлэглэснээс үзэхэд түүний сургаалыг дагадаг бандида, хамгаас эрхэмлэдэг гол шүтээн хэн болох нь илэрхий байна.¹² гэснээс үзвэл Ноён хутагт *“Багшийг тахих ёс”*-ны удвис хөтөлбөрийг багш Брагри Дамцагдоржоос сонсож гүрү Бадамжунайг багшийн егүзэрт оршдог байсан нь дээрх зохиолоос тодорхой харагдаж байна. Тиймээс Энэтхэгийн их мэргэд шидтэнүүд бүгд зохиол бүтээлүүддээ онцлон тэмдэглэсэн багшийн егүзэр нь Монголд дэлгэрсэн Төвдийн буддын дөрвөн урсгал чиглэлийн тэргүүлэх лам нар өндөр гэгээн Занабазараар уламжлан дэлгэрсэн багшийн егүзрийг бясалган бүтээж дээд эрдэм мэдлэгт хүрцгээж байжээ.

Мөн Банчэн Богд Лувсанчой-жанцангаас уламжлан авсан *“Багшийг тахих ёс”* удвисанд тулгуурлаж Өндөр гэгээн болон Монголын мэргэд өөр өөрийн оюуны болон газар орны онцлогт тааруулж зохиол бүтээлүүддээ туурвиж байсан нь доорх бүтээлүүдээс нь харагдаж байна.

5. Өндөр гэгээн Лувсандамбий-жалцаны зохиол *“Өөр өөрийн язгуурын лам лугаа барилдуулж болох Жиргамбаагаас дамжсан удвисаар чимсэн ламын иога”* /Rang rang gi rtza ba'I bla ma la spyar chog pa'I bla ma'I rnal 'byor sKyer sgang pa las brgyud pa'I gdams pas brgyan pa/¹³ хэмээх зохиол нь өөр өөрийн багшийг бясалгагдахууны голд төлөөлүүлэн бясалгахыг үзүүлсэн байна.

6. XVIII зууны үеийн хүн болох, Их хүрээний цорж Агваандорж нь арван боть зохиол туурвисан бөгөөд түүний *“Богд Зонховыг наян шидтэнээр хүрээлүүлсэнд шүтсэн ламын иога сахих ёс”* /Rje btzun tzung kha pa chen po grub chen brgyad cus bskor ba la bsten pa'i bla ma'I rnal 'byor skyong tsu/¹⁴ гэх зохиол нь монголчлон бясалгаж бүтээж дэлгэрүүлж байсан гэх үндэстэй байна. Учир нь эх зохиол болон Ешижалцан ламын *“Багшийг тахих их хөтөлбөр”* тайлбар зохиолд богд Зонховыг наян шидтэнээр хүрээлүүлсэн байдлаар бясалгах тухай утга санаа гардаггүй. Үүнээс анзаарахад монголчуудын задгай сэтгэлгээ юмыг хурдан сурдаг зан чанар ямар ч зүйлийг өөрийн болгож баяжуулан хөгжүүлдэг байсан оюуны их сэтгэлгээ нь ч энэхүү гэлүгба ёсны очирт хөлгөнд хамаарах багшийн егүзрийн удвисыг дэлгэрүүлж байсан зохиол бүтээлүүдэд нь тусгалаа олжээ гэж бид үзэж байна.

7. Халхын их хүрээний цорж Агваанлуvsандондовын *“Наймдугаар богдын ламын иога бясалгах ёс Сүсгийн түлхүүр хэмээх оршвой”* /Rje btzun bla ma sku 'phreng brgyad ba'I rnal 'byor bsgom tsul dad pa'I lde mig ces bya ba bzhugs so/¹⁵ хэмээх зохиолд наймдугаар богдыг өөрийн багшид шүтэж багшийн егүзэрт оршуулан туурвисан байна. Банчэн богдын *“Багшийг тахих ёс”* удвис болон Ешижалцан ламын *“Багшийг тахих их хөтөлбөр”* болон бусад зохиол бүтээлүүдэд бясалгагдахууны төвд богд Зонхов юмуу Очирдарь тэргүүтнийг л бясалгах тухай гардаг бол бясалгагдахууны оронд наймдугаар богдыг бясалгах багшийн егүзрийг туурвисан нь шинэлэг бөгөөд онцлогтой харагдаж байна.

8. Брагри Ёнзон Дамцагдоржийн *“Аль биширсэн язгуурын лам лугаа найруулж болох ламын иога авч явахад амар оршвой”* /Rtza ba'i bla ma gang mos dang sbyr chog pa'i bla ma rnal 'byor 'kher bde ba bzhugs/¹⁶ хэмээх зохиол нь эх зохиолын дагуу бус, аль биширсэн багш лугаа найруулан бясалгах тухай гарч байгаа нь монголчууд өөрт дээдийн номыг заасан ямар ч багшийг бурханчлан дээдэлж шүтэж

¹² Лувсанцэрэн Г. Буддын гүн ухааны онол, түүхийн асуудлаас, төв үзэл төвшин бодлого. УБ., 2019. х.186

¹³ Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.1, УБ., 2009, х.6,

¹⁴ Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.2, УБ., 2009, х.644

¹⁵ Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.3, УБ., 2009, х.1080

¹⁶ Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.2, УБ., 2009, х.161

хүндэтгэдэг байсан нь эдгээр дээдэс мэргэд лам нарын задгай их сэтгэлгээ, оюуны загварт баригдалгүйгээр зохиол бүтээлээ туурвиж байсны тод илрэл нь юм гэж үзэж болохоор байна.

9. Богд Зонховын сонор дамжлагын увдис нь хожим дэлгэрэхдээ хоёр эх сурвалжаар дэлгэрсэн гэж үздэг бөгөөд дээрхийн гэгээн XIV Далай лам Данзанжамц 2007 онд Монголчуудад айлдсан “Багшийн тахил Дэдон ермэдма”-ийн бясалгалын хөтөлбөрийг Богд Зонховоос дамжсан сонор дамжлага болох багшийн егүзэрт тайлбар хийж ялгааг нь айлдахдаа: “Богд ламын нэг гол шавь нь Жэвзүн Шаравсэнгэ бөгөөд богд лам Сара Чойдин гэдэг хэмээх газарт нууц тарнийн олон дамжлага ном болон голлон Сандүйн хүрээг айлдаад төгсгөлд нь энэ номонд эзэн болж, үүний номлолыг дэлгэрүүлэх хүрээг байгуулж чадах хэн байна вэ? хэмээн зарлигласанд бусад мэргэдүүд шууд босож зарлигийг хүлээн авч завдаагүй юм.”¹⁷ үүнээс Сэ-жүд үүссэн хэмээгээд “Тэрхүү бодь мөрийн гол амин мод болгох ёстой багшийн егүзрийн нэг нь өдгөө гэлүгбагийн шашинт бүх дацан хийдүүдийн уншлага, Дүлнагба Балдансамбуу эвсүүлэн найруулж, уншлага хэлбэрт оруулсан гэж үздэг Ганданлхавжама мөн бөгөөд энэ нь Сэ-жүдийн Богд ламтай барилдсан багшийн егүзэр юм”¹⁸ хэмээсэн байна.

Мөн Далай лам цааш айлдахдаа “Харин Вэнса нянжүдийн багшийн егүзэр нь лачод додэн ермэдма” хэмээх өнөөдөр та бүгдэд хөтөлбөрийг нь хүртээж буй энэ ном мөн. Үүнийг анх Богд ламын дэргэдээс Хайдүв ринбүчи болон түүний дүү Басо Чойжижанцан нар сонссон бөгөөд Басо Чойжижанцангаас түүний шавь их бүтээлч Дармабазар сонссон юм”¹⁹ хэмээгээд “Ер нь шинэ Гаадамба буюу богд Зонхов хөтөлбөрийн уламжлалыг харваас Гаадамба шүнбава буюу гол номт Гаадамбын хөтөлбөрийн уламжлалыг үндэс болгож, түүний дээр СандэЖиг сүмийн бясалгалыг нэмсэн

харагддаг билээ”²⁰ хэмээсэн байна. Ийнхүү Жэвзүн Шаравсэнгээс дамжсаныг Дүлнагба Балдансамбуу эвсүүлэн найруулж, уншлага хэлбэрт оруулсан гэж үздэг “Ганданлхавжама” болон Энса Лувсандондовоос дамжсан дамжлагыг Банчэн Чойжигалцан үсэгт буулгаж “Багшийг тахих ёс” хэмээх хоёр зохиол эх сурвалжаас монгол лам нар уламжилж багшийн егүзрийг бясалган бүтээн туурвиж байжээ. Тухайлбал:

- Брагри Ёнзон Дамцагдоржийн зохиосон “Ламын тахилын хөтөлбөр бичиг сонсон дамжлагын увдисын сангийн амны тэмдэг хэмээх оршвой” / *Bla ma mchod ba 'i khrid yig snyan rgyud man ngag gter gyi kha byang zhes bya ba bzhus so*”²¹ зохиол бол “Ганданлхавжама”-д хийсэн тайлбар зохиол болно.

- Өндөр гэгээний зохиосон “Богд Зонховт шүтсэн ламын иога” / *Rje btzün Tsong kha pa la brten pa 'I bla ma 'I rnal byor/* өөрийн багш болох Банчэн богдын увдис болох “Багшийг тахих ёс”-оос эшлэл авч зохиосон бүтээл байна.

10. Мөн зая бандида Лувсанпэрэнлэй нь зохиолд гарч буй доорх шүлэглэл нь “Багшийг тахих ёс” зохиолын тайлбар Ёнзон Ешижалцан ламын “Багшийг тахих их хөтөлбөр” зохиолд гарч буй шүлэглэлтэй ижил байна.

“Багшийг тахих их хөтөлбөр”-т:

Ямарчлан арслангийн сүүг
Шавар саванд хийж бүү үйлд
Түүнчлэн их егүзрийн дамжлагыг
Сав бусад бүү өгч үйлд
Саахь шавь тэр л агишинд үхнэ
Сац энэ хийгээд чинадад доройтно”²².

гэсэнтэй зая бандида Лувсанпэрэнлэйн Тусгаар зарлигийн авшиг олныг олсон ёсыг номлосны их бүлэг сарга зохиол дахь “Авшиг авах” хэсэгт “Очир эрих”-ээс

Ямар мэт арслангийн сүүг нь
Шороон саванд агуулан үл үйлдэх
Түүнчлэн иогын их үндсийг

¹⁷ Гантөмөр С. Багшийг тахихуй, УБ., 2012. х.10

¹⁸ Гантөмөр С. Багшийг тахихуй, УБ., 2012. х.15

¹⁹ Гантөмөр С. Багшийг тахихуй, УБ., 2012. х.15

²⁰ Гантөмөр С. Багшийг тахихуй, УБ., 2012. х.10

²¹ Сосорбурам Л. Р.Бямбаа Р. Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.2, УБ., 2009, х.295

²² Батцэнгэл А. Багшийг тахих их хөтөлбөр. УБ., 2013, х.38

*Сав бусуудад өгөн үл үйлдмүй.
Шавь нэгэн агишин түүнээ үхмүй
Энэ хийгээд хойтод нь доройтмүй
Сав буст дор увдисыг сайтар*

номловоос

Сургаалын багшийн шид буурахуяа болмуй²³ хэмээх шүлэглэл нь ижил харагдаж байна. Энэ нь Ёнзон Ешижалцан ламын “Багшийг тахих их хөтөлбөр” зохиолыг Монголын эрдэмтэн лам нар судлан суралцаж бясалган бүтээж зохиол тайлбартаа эшилж байсан нь дээрх зохиолоос тодорхой байна.

11. Монголын сүүлийн үеийн эрдэмтэд судалгаандаа Монголын хаадууд тэр дундаа Хубилай хаан багшийн егүзрийг бясалган бүтээж байсан талаар бичсэн байна. Г.Лувсанцэрэн багш “Академич Ш.Бира (2007) Хубилайн хос ёсны бодлого, үйл ажиллагаа, түүнчлэн түүний онолын үндэслэлийг боловсруулан номлосон Пагва лам Лодойжалцангийн үйл, бүтээлийн тухайд академич олон жилийн өмнөөс нягталж ирсэн судалгаа сүүлийн үеийн бүтээлдээ үргэлжлүүлэн дүгнэжээ²⁴ гээд тэрээр цааш “Хубилай хаан нууц тарнийн авшигийг Пагва ламаас хэд хэдэн удаа хүртсэн нь Нууц тарнийн номын ёсоор Махгала Ядам бурхны билиг ухааны цогцыг өөртөө дамжуулан авч, улмаар Их эзэн хаан, Ядам бурхан хоёрын дээдийн ариун мөн чанар нь харилцан нийлж, нэгэн цогцос болон хувирч, Монголын их эзэн хааны бурханлиг дүрийг бүтээхэд уг авшигийн гол учир утга оршиж байжээ” гэж тус үйл явцын дотоод нарийн учрыг илэрхийлсэн байна²⁵

ДҮГНЭЛТ

1. Бурхан багшаас сонор дамжлагын увдис нь хутагтын орны дээдэс, их шидтэн нарт дараалан тасралтгүй дамжигдсаар Адиша гэгээн, Дагор Ханчэн, Лховраг Дүвчэн, Богд Зонхов Нароба, лховраг Марба, Богд Гой Лозава, Пам Тимба Чүнбү Лхайба, цорж Дондүврэнчин, Жан-Аа Дагварэнчин, Жэвзүрэндава тэргүүтнээс Богд Зонхов бээр бүрэн гүйцэд сонссон гэж “Багшийг тахих их хөтөлбөр” тайлбар зохиолд тусгасан байдаг. Гэсэн хэдий ч Богд Зонхов Манзушри бурханд гадаад, дотоод, нууц, хоосон чанарын тахил хязгааргүйг өргөн тахиж, гүн гүнзгий бясалгалд сууж нигуурыг нь болгоосноор бурхан багшаас Манзушрид дамжсан авшигийг шууд хүлээж авч Төвд оронд доройтоод байсан бурхны шашныг дахин шинийн саран мэт шинэчлэн мандуулан дэлгэрүүлсэн байна. Улмаар богд Зонховын Манзушри бурханаас сонссон “сонор дамжлага”-ын увдисыг анхдугаар богд Өндөр гэгээн Занабазараар дамжигдаж Монгол оронд дэлгэрсэн гэх үндэстэй байна.
2. Богд Зонховоос дамжсан багшийн егүзрийн увдис дамжлагыг Банчэн Лувсанчойжиганцан богдоос анхдугаар богд өндөр гэгээн Занабазар нь хүлээн авч анхлан Монгол оронд дэлгэрүүлсэн бөгөөд хожим нь Монголын мэргэд бясалган бүтээж, монголчуудынхаа ёс заншил, билиг оюунд тааруулан зохиол бүтээлээ туурвиж тайлбарлан дэлгэрүүлж байжээ. Үүний жишээ нь Өндөр гэгээн Лувсандамбыжалцан, Агваандорж, Агваанлуvsандондов, Брагри Ёнзон Дамцагдорж зэрэг мэргэд дээдсийн бүтээлүүд болно. Өндөр гэгээн болон наймдугаар богд тэргүүтний зохиосон багшийн егүзэр нь эх сурвалж болох “Багшийг тахих ёс” зохиолд суурилж зохиогдсон бололтой байна.
3. Богд Зонховын сонор дамжлагын увдис нь хожим дэлгэрэхдээ хоёр эх сурвалжаар дэлгэрсэн гэж үздэг бөгөөд Богд ламаас Жэвзүн Шаравсэнгээс

²³ Ням-Очир П. Гэгээн толь, УБ., 2019, х. 377

²⁴ Лувсанцэрэн Г. Нагаржунагийн философийн үзэл, төв үзлийн философийн онолын үндэс, I боть, УБ., 2019, х. 265

²⁵ Лувсанцэрэн Г. Нагаржунагийн философийн үзэл, төв үзлийн философийн онолын үндэс, I боть, УБ., 2019, х. 265

дамжсаныг Дүлнагба Балдансамбуу эвсүүлэн найруулж, уншлага хэлбэрт оруулсан “Ганданлхавжама” болон Энса Лувсандондовоос дамжсан дамжлагыг Банчэн Чойжигалцан үсэгт буулгасан “Багшийг тахих ёс” хэмээх хоёр эх сурвалж зохиолоос монгол лам нар уламжилж багшийн егүзрийг бясалган туурвиж байжээ. Үүнээс Монголын мэргэд өөр өөрийн сүсэгт тааруулж өөрийн багш лугаа найруулан багшийн егүзрийг бясалган бүтээж түгээн дэлгэрүүлж байжээ гэх үндэстэй байна. “Төвд хүн сахил санваараа эрдэмтэй болдог, Монгол хүн багшийг шүтэх ёсоороо эрдэмтэй болдог” гэх хэлц үг Төвдөд гарсан бөгөөд дээрх монгол лам нарын багшийгаа бурхан мэт шүтэх багшийн егүзрийн зохиолууд лугаа нийцэж байна. Монголд багшийн егүзэр буюу багшийгаа бурханчлан дээдлэх шүтлэг машид хүчтэй дэлгэрсэн нь энэхүү багшийн егүзрийг сайтар мэддэг байсантай холбогдоно.

4. Ламын гэгээн гэлүгба ёсны Богд Зонховын сонорын дамжлагыг өөрийн багш Өндөр гэгээнээс уламжлан авсан ч улааны ёсны ловон Бадамжунайд шүтсэн багшийн егүзрийг зохиосон нь очирт хөлгөний багшийн егүзрийг зөвхөн гэлүгба ёсны багш бурхдыг шүтэж бясалгах ойлголтыг өөрчилсөн байна. Мөн монгол лам нар Богд Зонхов болон Очирдарийг бясалгагдахууны төв болголгүйгээр өөрийн багшийг гол бясалгагдахуун болгон бясалгаж байснаараа онцлогтой. Бурхны шашны Төвдөд дэлгэрсэн дөрвөн урсгалыг ялгаж үзэлгүй багш бурхад нэгдмэл гэх санааг дэвшүүлснээрээ илүү дэвшилтэт нийтлэг байж багшийг шүтэх ёс багш бурхад үнэмлэхүйдээ нэгдмэл ба өөрийн сэтгэлд нэгдмэл гэх санааг илүү тодруулсан байгаа нь төвдүүдийн багшийн егүзрээс онцлогтой олон ургалч очирт хөлгөний оюунаас халин гарсан торолтгүй билиг билгүүний ухааныг гаргаж ирснээрээ монголчуудын задгай сэтгэлгээг багшийг шүтэх ёсонд тод томруун оруулан монголчуудын оюун ухаанд буулгаж хөгжүүлсэн нь тодорхой байна гэж үзэж болохоор байна.

Ном зүй

1. Bla ma mchod pa'i khrid yig gsang ba'i gnad nam par phyee ba snyan rgyud man ngag gi gter mdzod ces bya ba bzhugs so, “Багшийг тахихуйн хөтөлбөр” Нууц аньсыг машид нээгч сонорын дамжлага увдисын гуу сан. Sera mey library. India., 2007
2. Багшийг тахихуйн их хөтөлбөр (Жода ринбүчийн тайлбар). Батцэнгэл А. орчуулга. УБ., 2013
3. Багшийг тахихуй, “Багшийн тахил Дэдон ермэдма”-гийн бясалгалын хөтөлбөр. (XIV Далай ламын тайлбар), Гантөмөр С. орчуулга. УБ., 2012
4. Багшийг тахихуй, Гантөмөр С. орчуулга. УБ., 2012
5. Бодь мөрийн зэрэг, Пүрэвбат Г. орчуулга. УБ., 2003
6. Бодь мөрийн зэргийн бясалгахуйн их хөтөлбөр. Гантөмөр С. орчуулга. УБ., 2013
7. Бодь мөрийн зэрэг гэтлэхүйн гарын авлага (Павнха Ринбүчийн зохиол), Сансарбат Ц. орчуулга. УБ., 2011
8. Дияан, Болдбаатар Д. орчуулга. УБ., 2011
9. Их бодь мөрийн зэрэг. Булган Т. орчуулга. УБ., 2004
10. Лувсанцэрэн Г. Буддын гүн ухааны онол, түүхийн асуудлаас, төв үзэл төвшин бодлого. УБ., 2019.
11. Лувсанцэрэн Г. Нагаржунагийн философийн үзэл, төв үзлийн философийн онолын үндэс, I боть, УБ., 2019
12. Г. Лхагвасүрэн, Ноён хутагт Данзанравжаа (гүн ухааны үзэл) эрдмийн бүтээл 1, УБ., 2018
13. Монгол хэлний их тайлбар толь mongoltoli.mn
14. Мягмарсүрэн Г. Өндөр гэгээний сүмбүм, УБ., 2018
15. Наймдугаар богдын буман зарлиг. МБШТ Гандантэгчилэн, УБ., 2019
16. Гэгээн толь, Ням-Очир П. орчуулга. УБ., 2019
17. Пүрэвжав Э. Бат-Эрдэнэ С. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь II (Д-Л). УБ., 2008
18. Улааны шашны Зогчэн сургаал.

- Пүрэвсүх У. орчуулга. УБ., 2012.
19. Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын Төвөд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.1, УБ., 2009
 20. Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын Төвөд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.2, УБ., 2009
 21. Сосорбурам Л. Бямбаа Р. Монголчуудын Төвөд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. Б.3, УБ., 2009
 22. Сургаалын ном, будда, meal. Video. blog
 23. Чоймаа Ш., Крилл, монгол тайлбар толь, УБ., 2011
 24. Чоймаа Ш., Л.Тэрбиш, Д.Бүрнээ, Л.Чулуунбаатар. Буддын шашин соёлын тайлбар толь. Буддын судлал Цуврал II. УБ.,1999
 25. Чимэг О. Зонхавын “Бодь мөрийн зэрэг” дэх нийгмийн философийн үзэл санаа. Философийн ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2001

ABSTRACT

Ensa Nyanjud or the secret charm of sonor transmission, which is the most important among the teachings and meditation instructions of Gelugpa Yellow Hat, has been continuously transmitted from Buddha to Bogd Zonkhova or Tsongkhapa through the great gurus of India (long-distance transmission). Gelugpa Yellow Hat is the most popular one among the four great sects of Tibetan Buddhism in Mongolia. Bogd Zonkhov also received the secret charm of sonor transmission from bodhisattva Manjushri or through his close transmission and transmitted the meditation for gurus to his close disciples Jambalzhams and Haiduvjii upon keeping it confidential from many of his other disciples. Thus, the secret charm of Bogd Zonkhova's sonor transmission was passed on to the public by many monks

during two centuries (XV-XVII centuries) and Banchen Bogd Luvsanchoiijaltsan (1570-1662) was the first monk who to put it in the written form and authorized the *sutra* “*Guru reverence custom*”.

In 1650, the first Javzundamba Hutagt LUVSANDAMBIJJALTSAN or High Saint Zanabazar received the asceticism skills of Sonor transmission from Banchen Luvsanchoiijhaltsan Bogd who spread it to the public. Then High Saint Zanabazar returned back to Mongolia from Tibet on the third year or in the first month of winter of the Year of Rabbit. In this way, the First Bogd High Saint Zanabazar created the Guru Reverence asceticism, learned from Banchen Bogd, and widely spread the Bogd Zonkhov sutra and tantra skills or the Guru asceticism by including them in his other sutras and programs.

Thus, the idea of guru reverence, spread by the First Bogd, was developed among Mongolian scholars and monks such as Lamyn Gegeen Khanchenchoijil Luvsandananzaltsan, Bragri Damsagdoj, Agwaanandorj, Agwaanluvsandondov, Khanchenchoijil, Zaya Bandida LuvsanperenleI, Eighth Bogd Agwaanluvsanchoiijinyamandananzanvanchugbalsambuu, and Noyon Hutagt. It is observed from their works and sutras authored by these scholars and monks that they created the *Guru reverence custom* with their asceticism and divulged their works in accordance with the custom and wisdom of the Mongolian people.